

Toruń w XV-XVIII wieku

dr Maciej Stawiski

Wydział Nauk Historycznych UMK

Okres XV-XVII wieku

Wojna trzynastoletnia 1454-1466

Ważne wydarzenia:

- 6 III 1454 – akt inkorporacji Prus ze strony Kazimierza Jagiellończyka
- 8 III 1454 – aneksja Nowego Miasta Torunia przez Stare Miasto Toruń
- 28 V 1454 – przysięga wierności złożona przez Ziemię Chełmińską
- 21 III 1455, 21 III 1457, 21 X 1464 – ataki krzyżackie na Toruń
- 1461 – wojska toruńskie zdobywają zamek w Świeciu
- 1462 – zburzenie Nieszawy na wniosek Torunian
- 19 X 1466 – drugi pokój toruński przyznający Ziemię Chełmińską oraz Pomorze Gdańskie wraz z Żuławami i Warmią Królestwu Polskiemu

Fritz Grotemeyer, Bitwa pod Chojnicami, domena publiczna

Przywileje kazimierzowskie

Przywileje kazimierzowskie 26 VIII 1457 roku:

1. Przywilej polityczny – potwierdzenie ustroju miasta i swobód nadanych przez krzyżaków, powiększenie patrymonium Torunia o tereny komturstwa toruńskiego, potwierdzenie aneksji Nowego Miasta, król zastrzegł dla siebie tylko obsadę urzędu proboszcza w kościele śś. Janów
2. Przywilej gospodarczy – bezwzględne prawo składu
3. Przywilej menniczny – prawo bicia własnej monety srebrnej i złotej

Rozczarowująca rzeczywistość

1. Toruń nie dał rady w konkurencji z Gdańskiem – w handlu dominował masowy spław zboża i towarów leśnych Wisłą – toruński handel upadł; ustały kontakty z Rusią, handel miedzią zmonopolizowała Norymberga, upadło toruńskie sukiennictwo, rzemiosło metalowe ledwie sobie radziło w konkurencji z Norymbergą

2. Prawo składu nie było przestrzegane – w 1526 roku wyjęto spod niego szlachtę oraz duchowieństwo, a w 1537 roku ograniczono je do statków z rybami; w 1549 roku oficjalnie zatwierdzono szlak lądowy przez Nakło do Gdańska, w 1552 roku Toruń otrzymał z powrotem lądowe prawo składu

3. Na pocieszenie Toruń w 1472 roku otrzymał 3 jarmarki – zmieniały one swoje terminy, najtrwalsze okazały się: termin 6 stycznia – jarmark 14-dniowy, do 1639 r. niedziela Wniebowstąpienia, a od 1640 roku niedziela Trójcy Świętej – jarmark kilkudniowy, 28 października – jarmark 10-dniowy

4. W 1511 roku Toruń otrzymał skład soli polskiej, a w 1543 roku skład soli zagranicznej; w 1535 roku zamknięta została toruńska mennica – koniec własnej monety.

5. W latach 1514-1535 Toruń znacznie powiększył swoje patrymonium do rozmiarów blisko 360 ha – m.in. Zławieś, Stanisławka, Zamek Bierzgłowski, Łążyn, Pędzewo, Smolno.

Uformowanie się ustroju

Kiera nadal 22 lutego, od 1518 roku przeniesiona z kościoła na ratusz
12 rajców i 4 burmistrzów – w tym prezydent, wiceprezydent, burgrabia
12 ławników staromiejski, 12 ławników nowomiejskich i 8 ławników przedmiejskich

W 1523 roku Reformatio Sigismundi – powstaje Trzeci Ordynek z przedstawicieli kupców oraz rzemieślników w liczbie 10 osób, potem powiększony do rozmiarów 20 osób. W 1565 roku liczył już 50 osób, a od 1601 roku 60 osób. Od tego momentu wszystkie organy za wyjątkiem ławy przedmiejskiej tworzyły razem Radę 100 albo Konsylium.

Urzędy w obrębie magistratu: kamlarz, wetowy, budowniczy, kwaterny, cegielniczy, leśny, dóbr ziemskich, masztalerski, menniczny, młyński, mostowy, piwniczny, wapienniczny.

Wymierają stare rody – vom Lohe, Theudencus, Rusop, Russe, inne tracą na znaczeniu: Watzenrode, vom Wege. Pojawiają się nowe rody – z Fryzji ród Eskenów, z Frankfurtu ród Strobandów, z Kolonii ród Krügerów, z Sulechowa ród Koye. Na znaczeniu tracą kupcy, stopniowo zaczynają się liczyć zawodowi prawnicy, którzy zaczynają karierę jako sekretarze miejscy.

Rozwój protestantyzmu

1. Początkowo mamy do czynienia z kryptoprotestantyzmem – w 1527 roku Rada Miasta zatrudnia na stanowisku sekretarza miejskiego jawnego luteranina Jerzego Zimmermanna, a w latach 30. XVI wieku zatrudnia jako kaznodzieję przy kościele św. Jakuba i śś. Janów Jakuba Schwogera o tendencjach protestanckich
2. W 1543 roku Rada krytykuje ostry ton antyreformacyjnych wystąpień dominikanina toruńskiego ojca Jana Seeburga zw. Dionizjusz
3. 25 III 1557 r. po raz pierwszy oficjalna Komunia pod dwiema postaciami z udziałem rajców w kościele NMP – przejście na otwarte pozycje protestanckie. 22 XII 1558 roku oficjalny przywilej tolerancyjny od króla Zygmunta Augusta.
4. Przejęcie przez protestantów kościołów NMP, Jakuba, Jerzego, Katarzyny oraz lewej strony (Ewangelii) kościoła śś. Janów. Katolicy zepchnięci na margines. Zaczynają się prześladowania – katolików nie dopuszcza się do prawa miejskiego, urzędów oraz cechów.
5. W 1568 roku w dawnym klasztorze franciszkanów powstaje gimnazjum, w 1594 roku podniesione do rangi gimnazjum akademickiego. W 1595 roku niezrealizowane plany uniwersyteckie.

Szczyt rozwoju reformacji

1. W 1575 roku wydana Agenda – zasady religii luterańskiej w Toruniu. Zachowano wiele elementów liturgii katolickiej – prywatną spowiedź, pieśni maryjne, śpiew po łacinie czy używanie ornatów i komży.
2. Najśłynniejszymi polskimi kaznodziejami luterańskimi Piotr Artomiusz i Jan Turnowski. Ten pierwszy wydał „Kancjonał”, czyli zbiór religijnych pieśni polskich.
3. 21-27 VIII 1595 – synod generalny luteranów, kalwinistów i braci czeskich w Toruniu – współpraca i wspólna walka z katolicyzmem.
4. W latach 1571-1675 w Toruniu działali oficjalnie kaznodzieje kalwińscy – wspierały ich niektóre możne rody – Sieffert, Stroband, Zimmerman, Lindenhausen, Lichtfuss.
5. Z czasem Toruń zmienił się w ośrodek konserwatywnego, radykalnego luteranizmu, a współpraca międzywyznaniowa upadła.

Piotr Artomiusz,
Gdańsk 1744,
za Wikimedia
Commons

Kontrreformacja w Toruniu

1. W 1593 roku biskup Piotr Kostka erygował kolegium jezuitów, w 1596 roku objęli oni kościół śś. Janów, wyrzucając stamtąd nabożeństwo luterańskie. Od 1600 roku przejęli też kontrolę materialną nad świątynią. Od 1605 roku prowadzili szkołę, a od 1606 roku rozpoczęli procesje Bożego Ciała. Przeciwno nim w latach 1606, 1614 i 1639 tumulty. W latach 1606-1607, 1626-1629 oraz 1655-1660 wypędzeni z Torunia.

2. Z benedyktynek w 2. poł. XVI wieku została tylko jedna siostra Elżbieta Krowicka – dzięki staraniom Magdaleny Mortęskiej klasztor został uratowany i odzyskał dawny blask. W 1656 roku Szwedzi zniszczyli kościół i klasztor.

3. 28 VIII – 21 XI 1645 – z inicjatywy Władysława IV Wazy w Toruniu Colloquium Charitativum – dysputa teologiczna 27 luteranów, 25 katolików i 24 kalwinistów. Bez żadnych konkluzji, jedynie efekt PR-owy.

Dzieje militarne Torunia

1. 15-17 II 1629 roku – Szwedzi pod dowództwem Hermanna Wrangla bezskutecznie atakują Toruń – obroną miasta dowodzi Gerhard Denhoff, Jan Preus oraz Fryderyk von Rusen. Na pamiątkę w 1630 roku talar oblężniczy – Fides et constantia per igem probata.
2. W latach 1629-1635 na obszarze zniszczonych przedmieść budowa twierdzy bastionowej tworzącej z Torunia ważny punkt militarny na mapie Rzeczypospolitej.
3. 4 XII 1655 r. Toruń bez walki kapitułuje przed Szwedami, którzy 5 XII wkraczą do miasta. W samym mieście zachowują się dobrze ze względu na wspólnotę wyznaniową, ale bezlitośnie grabią patrymonium.
4. 2 VII 1658 r. rozpoczyna się polsko-litewsko-austriackie oblężenie Torunia – 30 XII 1658 r. Szwedzi opuszczają miasto, a 1 I 1659 r. król wkracza do Torunia.

Talar pożarowy – obleźniczy

Gabinet Numizmatyczny Damian Marciniak, za Wikimedia Commons

Okres 2. poł. XVII-XVIII wieku

Ważne wydarzenia

Życie religijne

1667 – przejęcie kościoła św. Jakuba

Tumult toruński – egzekucja 7 XII 1724

Konfederacja dysydencka – 20 marca 1767

Na mocy konstytucji sejmu obradującego w latach 1767/1768
zniesiono postanowienie sądu asesorskiego o obsadzie połowy
mandatów przez katolików

Przemiany ustrojowe

1668 – dekret komisji królewskiej

Powołanie kamlarii – kolegiального urzędu – 2 rajców, 2 ławników i 4 przedstawicieli Trzeciego Ordynku – dwóch kupców i dwóch rzemieślników

Powoływanie członków Trzeciego Ordynku spośród przedstawicieli zgłoszonych przez cechy i gildie – 33 rzemieślników i 27 kupców

1718 – ugoda grudziądzka

Rada musi informować Ławę i Trzeci Ordynek o wszystkich ważnych wydarzeniach i działaniach

Powołanie deputacji gorzelnianej do kontrolowania browaru w Przysieku

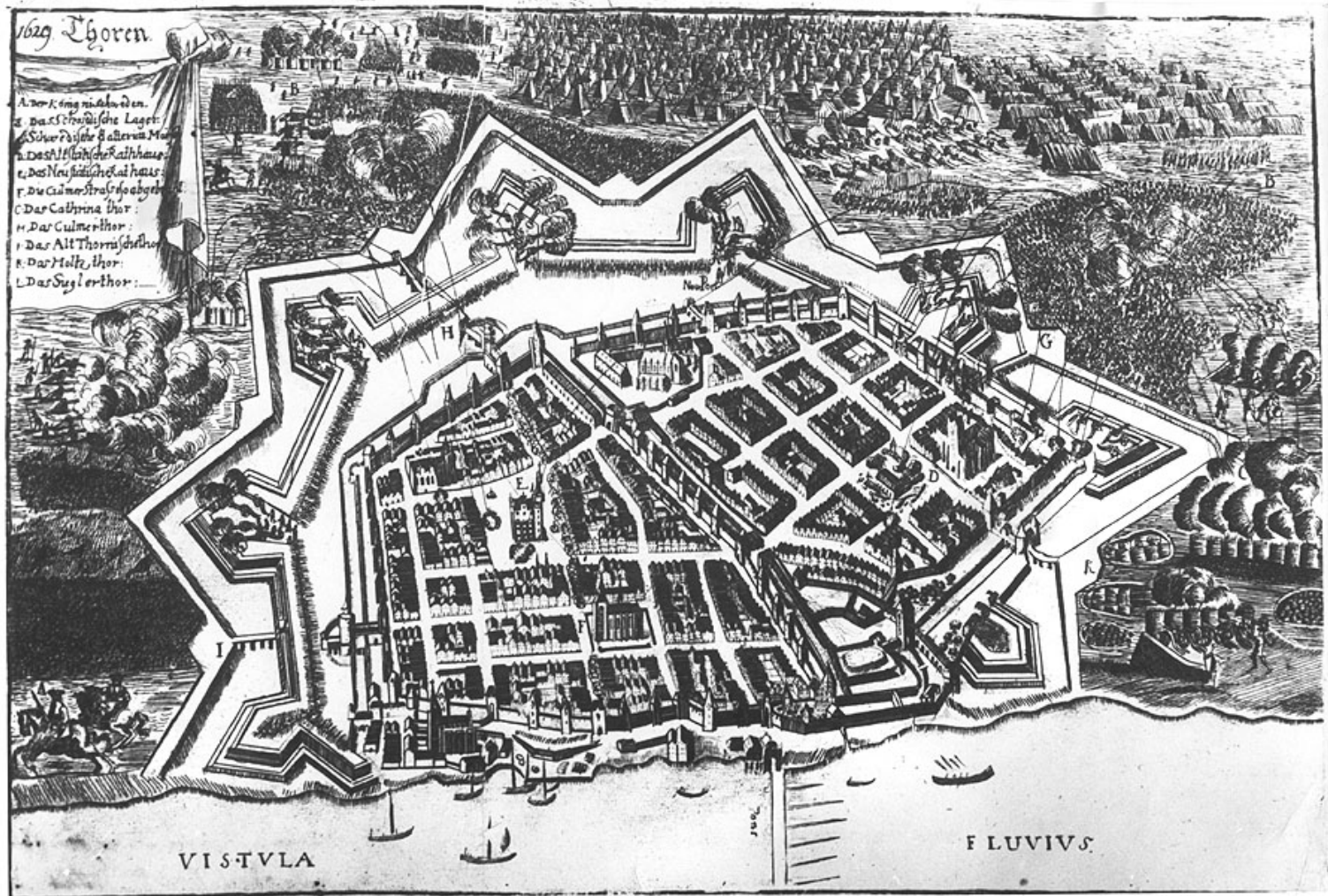
Likwidacja zwolnień podatkowych dla rajców

1744 – uchwała rady w sprawie inicjatywy prawodawczej

Pod naciskiem pospólstwa rada miejska nadaje Ławie i Trzeciemu Ordynkowi prawo inicjatywy prawodawczej

Wydarzenia militarne

Oblężenie Torunia – 23 maja – 14 października 1703

Życie społeczne – kontynuacja ustroju z XVII wieku

Znacząca polonizacja

W latach 1708 i 1710 zaraza pochłonęła około 3-4 tysięcy mieszkańców Torunia i przedmieść – około 30-40% ludności

Przybycie nowych osadników z Saksonii oraz polskieog zaplecza skutkuje wzmożeniem napięć religijnych i wybuchem 1724

Ważne postaci - katolicy

Kazimierz Leon Schwerdtmann

Jakub Kazimierz Rubinkowski

Ważne postaci – luteranie

Jan Godfryd Roesner

Jakub Henryk Zernecke

Gospodarka

Patrymonium i zakłady miejskie

Wzrost z 359 do 400 km kwadratowych – w 1744 zakup wsi Łążynek, a w 1761 roku wsi Gostkowo

9 browarów, 13 młynów wodnych, 4 wiatraki, 3 tartaki, gorzelnia w Przysieku, 2 kuźnie, 1 kuźnia miedzi, 1 papiernia, 2 cegielnie i 3 farbiarnie – zakłady komunalne

Dom Pracy Przymusowej

Rosnące zadłużenie miasta

W 1660 roku 400 tysięcy złotych polskich długu, u schyłku XVII wieku już tylko 140 tysięcy złotych długu, ale w 1709 już 2,7 miliona długu, a w 1793 roku aż 3,4 miliona długu

Struktura dochodów:

- od 20 do 30% dobra ziemskie
- 11-13% browar w Przysieku
- 16-20% sprzedaż piwa i wódki w piwnicy miejskiej

Struktura wydatków:

- w latach 1710-1712 ok. 26% na wojska saskie i polskie, 18% na wojska rosyjskie i pobyt cara, a 22% na spłatę pożyczek z poprzednich lat

Kompleks przemysłowy w Przysieku

Kompleks obejmował browar oraz gorzelnię

Został założony w 1661 roku z inicjatywy Ernesta Lichtfussa

Stanowi bardzo ważne źródła dochodów dla miasta

Zatrudnieni: pisarz, podmajstrzy, słodownicy, kowal, młynarz, dorywczo zatrudniania pracownicy sezonowi – zakład wczesnokapitalistyczny – oparty na pracownikach najemnych, a nie pańszczyźnie

Kompleks przemysłowy w Lubiczu

Papiernia

Kuźnica miedziana

Młyn zbożowy

Folusz tkacki

Folusz białoskórniczy

Tartak

Szkolnictwo w Toruniu

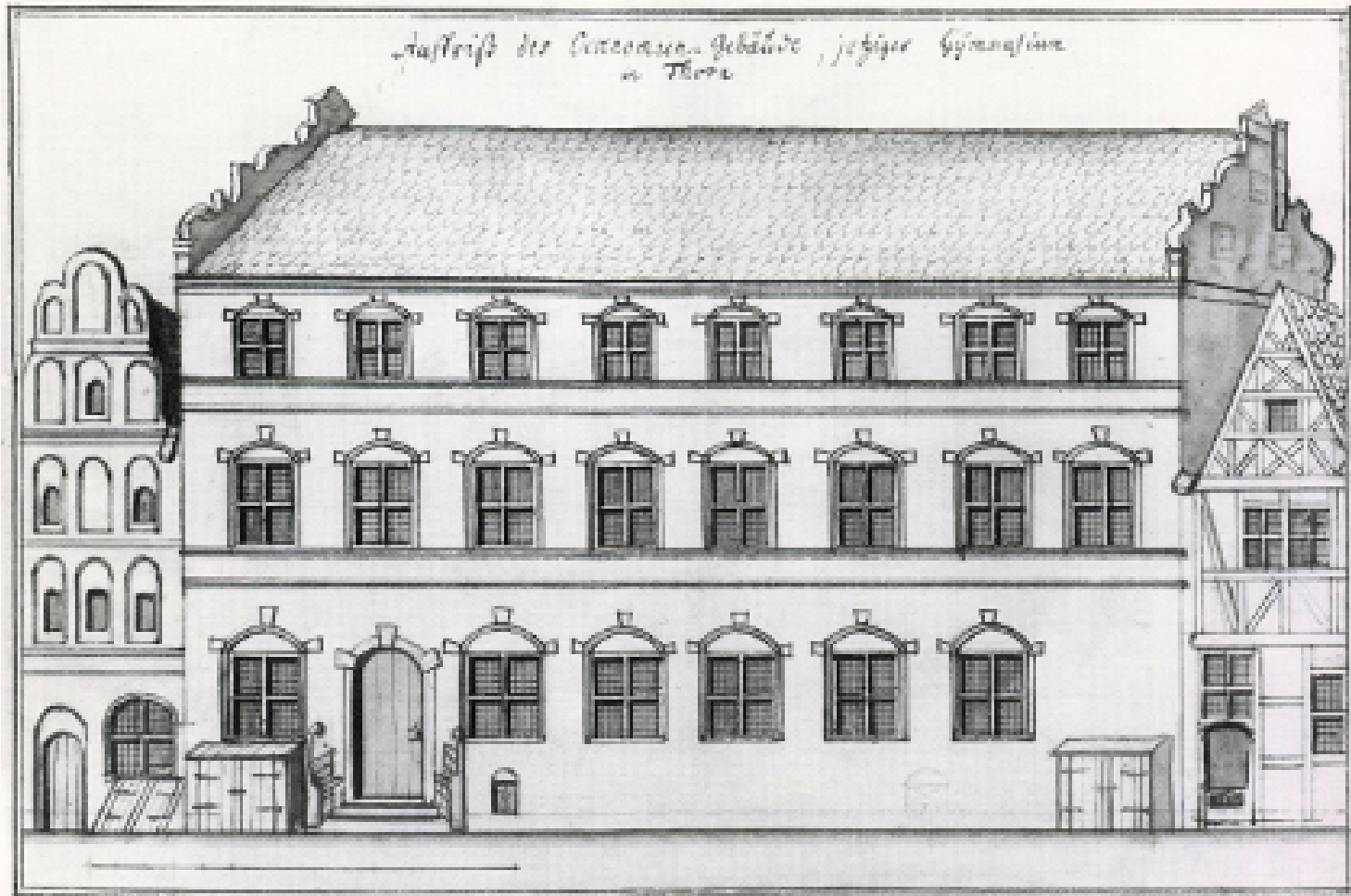
Gimnazjum Akademickie

Gimnazjum toruńskie założone w roku 1568, do rangi gimnazjum akademickiego podniesione w roku 1594.

Liczba uczniów przyjmowanych do szkoły:

- u progu XVII wieku po około 60 osób rocznie
- szczyt w latach 30. i 40. XVII wieku – 120-130 osób rocznie
- potem gwałtowny spadek do 60 rocznie
- od progu XVIII wieku spadek do około 30 rocznie
- w latach 30. i 40 XVIII wieku już tylko około 20 osób rocznie

Bursa gimnazjum, od 1724 siedziba szkoły

Wybitne postaci związane z gimnazjum

Krzysztof Hartknoch

Samuel Bogumił Linde

ST. T. SOMMERING.

Samuel von Soemmering

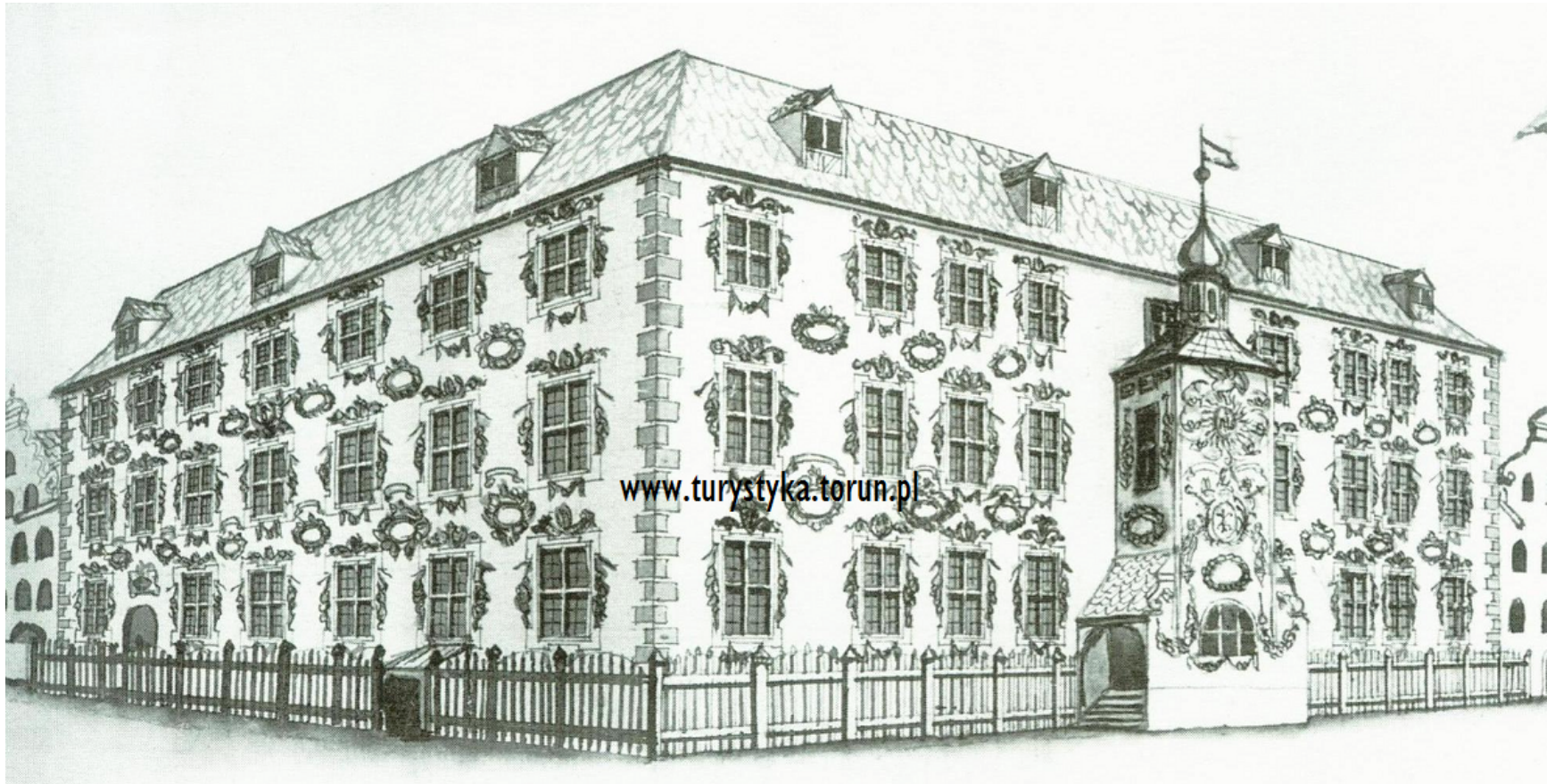
Kolegium Jezuitów

Istnieje od 1605 roku z jedną katedrą filozofii

- w 1683 roku druga katedra filozofii
- w 1714 katedra teologii
- w 1728 katedra prawa kanonicznego
- 1730 katedra fizyki i metafizyki.

U progu XVIII wieku ok. 400 uczniów, w latach 30. rekordowa liczba około 600 uczniów.

Budynek Kolegium Jezuitów (1698-1701)

Ważne postaci związane z kolegium

Kazimierz Czyżewski – rektor w czasie tumultu

Laurenty Marczewski – zaogniający spór z luteranami

Kazimierz Wieruszewski – odpowiedzialny za kampanię propagandową 1724

Gabriel Rzączyński – w latach 1697-1698 profesor retoryki, później zasłynął jako botanik i zoolog

Ważne inwestycje

Ratusz Staromiejski

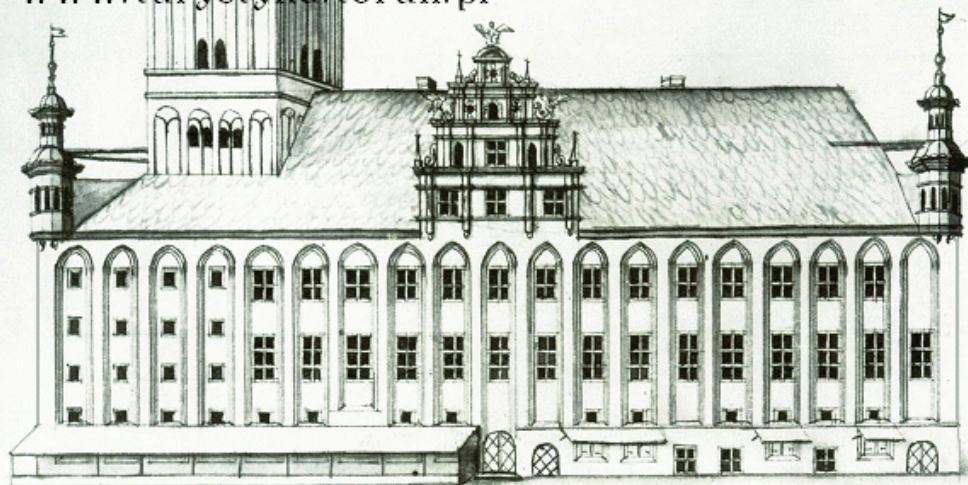
Toruński Ratusz Staromiejski przed zniszczeniem w 1703 r.
Rys. Georg Friedrich Steiner, XVIII w.

Uwagę zwracają nie zachowane po zniszczeniach szwedzkich z 1703 r.: zwieńczenie wieży w postaci charakterystycznego helmu ze złotą koroną na szczycie oraz renesansowe, bogato zdobione szczyty na osiach każdej z fasad.

Owo zwieńczenie wieży, pomimo pierwotnych założeń do dziś niestety nie zostało odbudowane - zastąpione tymczasową (prowizorycznie trwającą do dziś) "budką".

Ratusz Starego Miasta ze swoją dumną wysoką wieżą był symbolem siły i niezależności Torunia. Dziś takie wizerunki z nostalgią przypominają dawną świetność.

www.turystyka.torun.pl

Przebudowa ratusza staromiejskiego
w latach 1603-1604

Odbudowa ratusza w latach 1727-1738

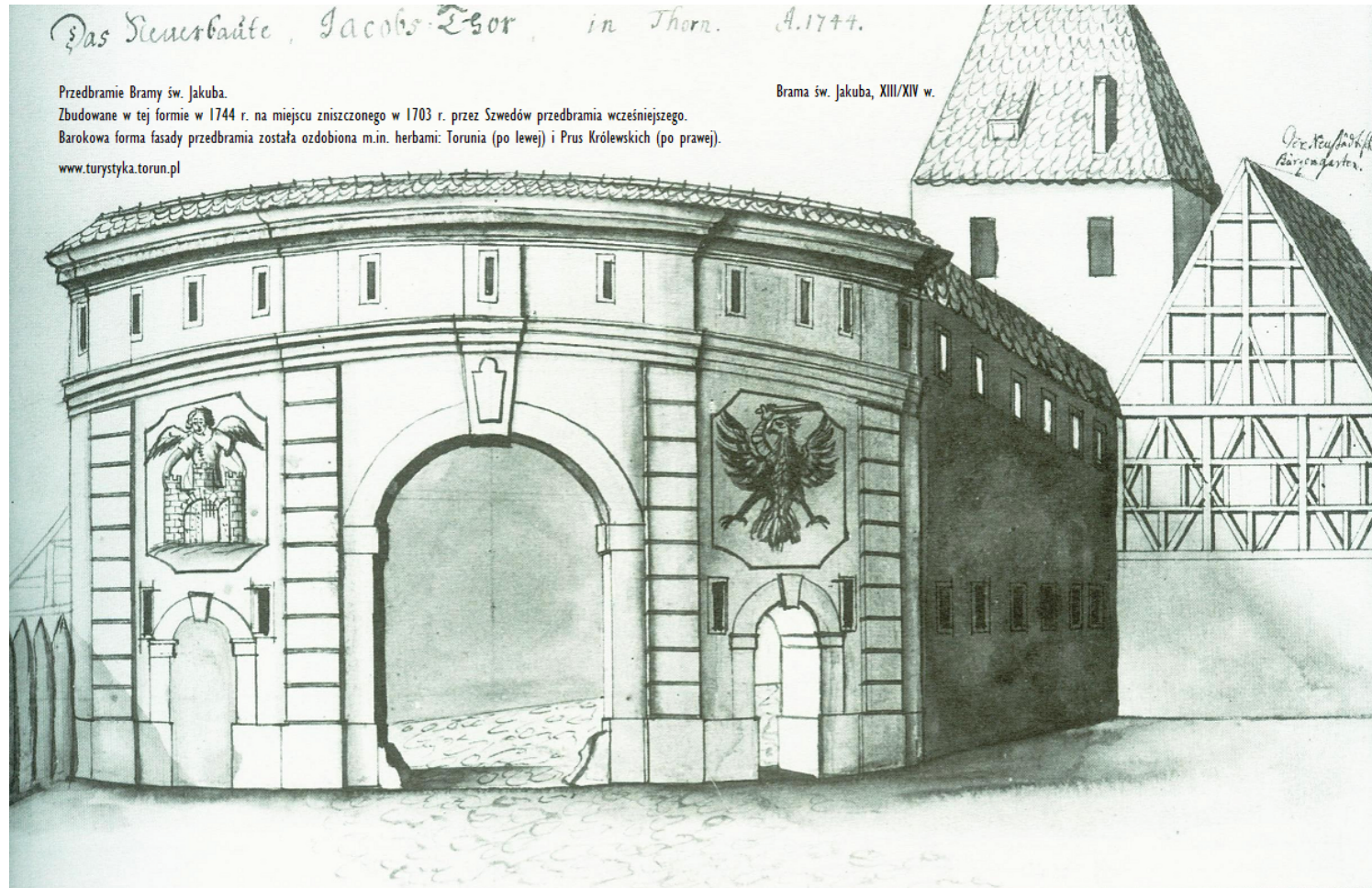
Ratusz po odbudowie – intarsjowane drzwi

Zbór ewangelicki 1743-1756

Przedbramie bramy św. Jakuba 1744

Wyposażenie kościoła NMP – barokowe – po 1724

Dziękuję za uwagę